

Alfonsas MOTUZAS

Uniwersytet Witolda Wielkiego (Kowno)

GÓRA KRZYŻY SYMBOL WALK POLAKÓW I LITWINÓW O WOLNOŚĆ RELIGIJNĄ I NARODOWĄ

W wielu krajach na świecie wiara katolicka ma o wiele głębsze korzenie niż na Litwie, jednakże nigdzie indziej, poza Litwą, nie spotkamy tego rodzaju ludowej pobożności, jaki występuje na Górze Krzyży koło miejscowości Szawle na Litwie.

To niezwykle miejsce, słynące cudami, jest odwiedzane przez licznych pielgrzymów indywidualnych oraz w grupach zorganizowanych. Warto podkreślić jest to, iż znajdujące się tu krzyże i inne oznaki kultu (np. kapliczki, figurki, obrazy, różańce itp.) mają charakter pamiątkowy, ponieważ zawsze odnoszą się do osób poległych w walce, do zaginionych, skazańców, zesłanych na katorgę. Inne są wotami na znak dziękczynienia lub prośby w różnych sytuacjach życiowych. Są jednak i takie, które pielgrzymi zostawiają na pamiątkę różnych wydarzeń historycznych czy jubileuszy.

Każdy przyniesiony i pozostawiony tu krzyż lub znak ma swoją historię, golgotę ludzkiego cierpienia. Człowiek, który przyniósł tu krzyż, jednocześnie przyniósł część swojej biedy, niedoli, choroby i bólu. Te ludzkie krzyże pochodzą niemal z całego świata – z USA, Kanady, Rosji, Estonii, Łotwy, Białorusi – ale najwięcej jest ich z Litwy i Polski.

Wiele osób czci Górę Krzyży nie tylko jako obiekt religijny, lecz również jako symbol ducha tożsamości narodu i jego wolności. Powstanie tej symboliki związane jest z wydarzeniami historycznymi, religijnymi, a także geopolitycznymi.

Przedmiotem analizy w niniejszym artykule jest kult Góry Krzyży, celem zaś – przebadanie pochodzenia tego kultu. Aby te zadania wykonać, zbadane zostaną źródła historyczne odnoszące się do samego obiektu, opisane też zostaną praktyki pobożnościowe na Górze Krzyży oraz ich pochodzenie, w tym pochodzenie modlitw i pieśni religijnych.

Nasza wiedza o kulcie Góry Krzyży nie jest wielka. W roku 1885 to miejsce zostało wciągnięte na mapę pomników archeologicznych guberni

kowieńskiej przez rosyjskiego archeologa O. W. Pokrowskiego. Trzy lata później (1888) po raz pierwszy Góra Krzyży została opisana w wydawanej w USA po litewsku gazecie „Lietuviškas balsas” [Litewski głos] nr 10 (22 VIII 1900). Polski uczony Ludwik Krzywicki jako pierwszy przyczynił się do bardziej szczegółowych badań archeologicznych tego miejsca. Historyczne pochodzenie Góry Krzyży przedstawili: Bronius Kviklys w 3. tomie wydanego w 1983 roku encyklopedycznego opracowania *Lietuvos bažnyčios* [Litewskie kościoły]; H. Smilgys (1993) w książce *Kryžių kalnas* [Góra Krzyży]; ks. Robertas Gedvydas Skrinskas (1999) w książce *Piligrimo vadovas po stebuklingas Marijos vietas* [Przewodnik pielgrzyma po cudownych miejscach maryjnych]. Te nieliczne publikacje świadczą jednak o rzeczywistym braku szczegółowych badań naukowych nad tym fenomenem religijno-społecznym. Niniejsze opracowanie winno więc w istotnym stopniu spełnić ów postulat badawczy. Postawiona przeze mnie hipoteza brzmi: kult Góry Krzyży jest dziedzictwem polskiej pobożności franciszkańskiej na Litwie, a jednocześnie świadectwem porażki śmierci i cierpienia w walkach narodu polskiego i litewskiego o wolność religijną i narodową oraz znakiem zwycięstwa dobra nad złem.

HISTORYCZNE I GEOPOLITYCZNE POCHODZENIE GÓRY KRZYŻY

Góra Krzyży znajduje się 12 km na północ od litewskiego miasta Szawle (lit. Šiauliai) i 80 km na południe od stolicy Łotwy – Rygi, nieopodal szosy łączącej te dwa miasta. Dziś jest to teren biskupstwa w Szawlach. Miejscowi różnie nazywają tę górę: Jurgaičiai, Góra Zamkowa, groby w Jurgaičiai, Góra Krzyży lub po prostu Święta Góra.

Góra leży na lewym brzegu rzeki Kulpė, opasana przez malutki bezimienny jej dopływ. Góra ma 70 m długości, 60 m szerokości i wysokość piętrowego domu. Geologicznie jest to najwyższe miejsce w okolicy. Pierwsze dane o górze pochodzą z wykopalisk archeologicznych: w ziemi znaleziono wiele ludzkich szkieletów oraz mieczy i medali z czasów wojen szwedzkich¹. Materiał archeologiczny uzupełniają źródła ludowe i historyczne.

Istnieje całe mnóstwo podań dotyczących Góry Krzyży. Jedno z nich głosi, że w czasach przed przyjęciem chrztu przez Litwę, w miejscu, gdzie obecnie znajduje się góra, miała miejsce duża bitwa pomiędzy przybyłymi z Rygi kawalerami mieczowymi i miejscowymi oddziałami

¹ V. Rimkus, *Kryžių kalnas Lietuvos kultūros kontekste*, [w:] *Lietuvių katalikų mokslo akademijos Suvažiavimo darbai*, t. 17, Vilnius 1999, s. 401–406.

pogan. Zginęło wówczas wielu członków zakonu i innych rycerzy. Na pamiątkę tych walk miejscowa ludność usypała kopiec i na nim zapaliła święty ogień, o który troskliwie dbały wajdelotki. Niewykluczone, że w miejscu tym znajdował się kiedyś zamek, zwany w kronikach liwońskich Kule lub Kulan. W roku 1348 napadli i spalili go kawalerowie mieczowi. Nazwa zamku pochodzi prawdopodobnie od nazwy płynącej nieopodal rzeczki Kulpė. Po przyjęciu przez Litwę chrześcijaństwa w miejscu pogańskiego ołtarza wybudowano kaplicę².

Wiadomo, że od początku XIII wieku, jeszcze przed przyjęciem chrztu przez króla Litwy Mendoga, działalność misyjną w Rydze prowadzili czescy i polscy franciszkanie, którzy zapewne byli także obecni pod Górą Krzyży podczas wspomnianej bitwy.

Źródła historyczne donoszą, że na początku XIX wieku okoliczni bojarzy oraz zamożni chłopcy brali aktywny udział w powstaniach antyrosyjskich. Pierwsze krzyże ustawiono tu w roku 1831 na pamiątkę polskich przywódców, poległych w powstaniu listopadowym, oraz miejscowych powstańców, których władze carskie nie pozwoliły godnie pogrzebać. Krzyże na tym wzgórzu wspominane są także w roku 1850³. Ich liczba wzrosła po powstaniu styczniowym. W latach 1863–1864 wysłannicy gubernatora Murawjowa „Wieszatiela” zabili tutaj 11 uczestników powstania. Zwłoki pomordowanych zostały wrzucone do dołu wykopanego na wzgórzu, zasypane ziemią, po czym wojsko przemaszerowało po tym miejscu, by zatrzeć miejsce pochówku ciał powstańców. Dla uczczenia tych ofiar ludność miejscowa wzniosła kapliczkę i ustawiono krzyże⁴. W gazecie „Lietuviškas balsas” [Litewski głos], wydawanej w USA, napisano w roku 1888, że przy drodze na Górę Krzyży urządzono 14 stacji drogi krzyżowej⁵.

Z badań przeprowadzonych na Górze Krzyży przez polskiego archeologa L. Krzywickiego wynika, że 22 sierpnia 1900 roku stało tu 136 krzyży, a 2 lipca 1902 roku doliczono się już 155 krzyży; w zagłębieniu znajdującym się na szczycie góry stała stara murowana kapliczka⁶. Podczas II wojny światowej kapliczka została zburzona. Pozostały jedynie fundamenty. Obecnie w tym miejscu stoi figura Najświętszej Maryi Panny.

W czasach sowieckich komuniści i ateści pięciokrotnie dewastowali Górę Krzyży. Podczas pierwszej dewastacji 5 kwietnia 1961 roku zniszczono 14 stacji drogi krzyżowej i około 5000 krzyży. Do kolejnego zbesz-

² B. Kviklys, *Lietuvos bažnyčios. Kauno arkivyskupija*, t. 3, Chicago 1983, s. 256.

³ V. Rimkus, *Kryžių kalnas...*, s. 401–406.

⁴ Tamże.

⁵ V. Puronas, *Kryžių kalnas*, Šiauliai 1993, s. 19–20.

⁶ R. Pukenis, *Teesie*, Vilnius 1994, s. 36.

czeszczenia tego miejsca doszło w nocy 26 kwietnia 1973 roku; zniszczono wtedy około 400 krzyży. W roku następnym dwukrotnie zdewastowano Górę Krzyży (23 XI i 24 XII 1974); znowu zniszczono około 400 krzyży. Piąty akt barbarzyństwa w tym miejscu wydarzył się latem 1976 roku. Wówczas z Góry Krzyży zabrano wszystko, a część wzgórza nawet zrównano⁷ Ale w tym świętym miejscu wierni nadal się modlili, a w nocy stawiali krzyże. I Góra Krzyży przetrwała.

W trzy lata po odzyskaniu niepodległości przez Litwę (1990) Ojciec Święty Jan Paweł II odprawił mszę św. w kaplicy wzniesionej naprzeciwko Góry Krzyży. To wydarzenie rozślawiło Górę Krzyży na cały świat. W roku 1997 Ojciec Święty spotkał się w Watykanie z grupą litewskich franciszkanów oraz ich współbraci z włoskiej prowincji Toskania i pobłogosławił projekt przyszłego klasztoru Braci Mniejszych Świętego Franciszka Litewskiej Wiceprowincji Świętego Kazimierza. Został on otwarty w pobliżu Góry Krzyży 8 lipca 2000 roku. Franciszkanie przywrócili tu nabożeństwo obchodzenia 14 stacji drogi krzyżowej.

W XIX wieku Polska i Litwa, uciskane przez Rosję, próbowały zdobyć więcej wolności. Jako pierwsi powstałi Polacy (1830). Na Litwie najpierw wsparli Polaków chłopci żmudzcy. Wzniesione przez nich powstanie objęło szczególnie okolice Telsz na zachodniej Litwie. Wkrótce (25 III 1831) dołączyli do nich bojarzy szawelscy. Rosjanie zostali tylko w Kownie i Wilnie⁸. W powstaniu na Litwie udział brali także katolicy duchowni. Biskup żmudzki Józef Giedroyć (Giedraitis) wydał odezwę do księży, w której zachęcał do aktywnej obrony wolności Kościoła i ojczyzny. Sporo księży i zakonników popierało powstańców i brało udział w powstaniu jako kapelani lub nawet dowódcy oddziałów⁹. Z powodu braku zgody i porozumienia wśród przywódców powstanie wkrótce upadło. Najwięcej powstańców poległo w okolicach Szawel, Wiłkomierza (lit. Ukmergė), Janowa (lit. Jonava). Ucierpiał także Kościół. Zamknięto wiele klasztorów, a kościoły zamieniono na cerkwie.

Stłumienie powstania 1831 roku nie zniweczyło nadziei odzyskania niepodległości. W roku 1863 wybuchło nowe powstanie przeciwko Rosji. Litwa poszła wtedy śladami Polaków. Na Żmudzi i w okręgu poniewieskim rozpoczęło się powstanie, w którym znowu wzięli udział księża (najbardziej znanym był ks. Antanas Mackevičius). Po upadku powstania styczniowego władze carskie zaczęły prześladować religię katolicką na Litwie. Zamykano kościoły i klasztory, niszczone nawet przydrożne krzyże. Zdaniem władz, księża umyślnie kazali stawiać tak dużo krzyży,

⁷ Tamże, s. 41.

⁸ *Lietuvos istorija*, red. A. Šapoka, Kaunas 1936, s. 464.

⁹ K. Gečys, *Katalikiškoji Lietuva*, Chicago [brw], s. 101.

by udowodnić katolickość kraju lub „polską religię”. Urzędnicy carscy zwykle wszystko, co katolickie, uznawali za antypaństwowe i dlatego nawet na cmentarzach zakazano stawiania krzyży¹⁰.

W pamięci ludowej zachowały się opowieści o egzekucjach powstańców na Górze Krzyży. Twierdzi się, że na wzniesieniu z zachodniej strony (lewa strona od wejścia) pogrzebano 4 rozstrzelanych tam polskich oficerów, którzy kierowali powstaniem. Inne ustne podanie głosi, że po stłumieniu powstania w roku 1863 carski generał Murawjow „Wieszatiel” urządził na tej górze coś w rodzaju obozu koncentracyjnego, ogrodzonego drutem kolczastym. W miejscu tym zmarło z powodu jesiennej słyty, zimna i głodu około 1000 powstańców; przy życiu pozostało jedynie 11 męczenników, których skuto łańcuchami i zapędzono do więzienia w Szawlach, a później skazano na śmierć, wyrok zaś wykonano na wzgórzu w zachodniej części miasta. Co ciekawe, krzyże na znak protestu próbowano stawiać także na tym wzgórzu, które później otrzymało nazwę Wzgórza Powstańców. Z uwagi jednak na represje policyjne zaniechano po pewnym czasie tej formy protestu w tym miejscu, ale nie na Górze Krzyży¹¹.

Wspólne walki Polaków i Litwinów o wolność narodową i religijną docenił Papież Jan Paweł II, który podczas pobytu na Górze Krzyży uczcił pamięć pogrzebanych tu powstańców polskich i litewskich w takich słowach:

Wejdźcie na Górę Krzyży i przypomnijcie wszystkich synów i wszystkie córki tego kraju, skazanych, więzionych, zesłanych do obozów koncentracyjnych, na Syberię i do Kołomy, skazanych na śmierć¹².

TRADYCYJNE OBRZĘDY, MODLITWY I PIEŚNI

Mieszkańcy tej okolicy od dawna uważali Górę Krzyży za miejsce święte. Materiał historiograficzny świadczy o tym, że od końca XIX wieku każdego roku w ostatnią niedzielę lipca gromadzili się tu pielgrzymi, którzy przybywali „złożyć przyrzeczenie”, postawić krzyż, obejść górę dookoła na kolanach, śpiewając lub odmawiając przy tym różaniec do Najświętszego Imienia Jezus; inni na kolanach wchodzili na Górę Krzyży¹³. Modlono się też za zmarłych i obchodzono 14 stacji drogi krzy-

¹⁰ *Lietuvos istorija...*, s. 488.

¹¹ V. P u r o n a s, *Kryžių kalnas...*, s 17–18.

¹² *Vatikano radijas. Kryžių kalnas – tautos golgota*, “Tėviškės žiburiai” (Mississauga, Canada) 1997 nr 42, s. 2.

¹³ *1995–2000 vasaros lauko ekspedicijų medžiaga* [Materiały z letnich ekspedycji terenowych 1995–2000], [w:] Šv. Antano religijos studijų instituto folklorinio kabineto medžiaga [Materiały pracowni folklorystycznej Instytutu Studiów Religijnych Św. Antoniego], Kretinga 2003.

zowej¹⁴ oraz śpiewano *Anioł Pański*¹⁵. Niektórzy pielgrzymi odprawiali drogę krzyżową, przygrywając modlącym się na tradycyjnych lub ludowych instrumentach muzycznych¹⁶. Wertując różne wydawnictwa periodyczne, napotkamy na informacje, że w połowie lata, poza indywidualnymi pielgrzymkami na Górę Krzyży, tradycyjnie organizowane były procesje, podczas których niesiono krzyż¹⁷.

Znajdującą się na Górze Krzyży drogę krzyżową wierni rozpoczynają na kolanach od uczynienia znaku krzyża świętego. Następnie jest odmawiana lub śpiewana aklamacja: *Chwalimy Cię, Panie Jezu Chryste, i błogosławimy Tobie, boś przez krzyż Twój święty świat odkupił*. Dalej – tak jest przy każdej stacji – odmawia się lub śpiewa modlitwę: *Panie, zmiłuj się nad zmarłymi!* (nie znaleziono polskiego przekładu tej modlitwy, dlatego jej tekst podaję w wolnym tłumaczeniu). Następnie modlący się wstają i przechodząc do kolejnej stacji, śpiewają jedną lub dwie zwrotki pieśni: *Rozmyślajmy dziś, wierni chrześcijanie*. Na zakończenie drogi krzyżowej, po modlitwach końcowych, trzy razy śpiewa się modlitwę: *Któryś za nas cierpiał rany* oraz pieśni: *Jezu Chryste, Panie miły* i *Krzyżu święty, nade wszystko*. Drogę krzyżową kończy się odmówieniem lub odśpiewaniem modlitw: *Anioł Pański* i *Panie, zmiłuj się nad zmarłymi!*¹⁸.

Poniżej w tabeli (1) znajduje się zestawienie wszystkich wymienionych praktyk religijnych ze wskazaniem modlitw i pieśni:

Tabela 1. Praktyki modlitewne na Górze Krzyży

Nr p.	NABOŻEŃSTWA	MODLITWY	PIEŚNI
1.	Za zmarłych.	1. <i>Anioł Pański</i> . 2. <i>Panie, zmiłuj się nad zmarłymi!</i>	1. <i>Anioł Pański</i> . 2. <i>Panie, zmiłuj się nad zmarłymi!</i>
2.	Droga krzyżowa (14 stacji) – odmawiana lub śpiewana, czasem z towarzyszeniem instrumentów muzycznych tradycyjnych i ludowych.	3. Aklamacje: <i>Chwalimy Cię, Panie Jezu Chryste, i błogosławimy Tobie, boś przez krzyż Twój święty świat odkupił; Panie, zmiłuj się nad zmarłymi!</i>	3. <i>Rozmyślajmy dziś, wierni chrześcijanie</i> . 4. <i>Któryś za nas cierpiał rany</i> . 5. <i>Jezu Chryste, Panie miły</i> . 6. <i>Krzyżu święty, nade wszystko</i> .
3.	Różaniec do Najśw. Imienia Jezus – odmawiany lub śpiewany.	4. Różaniec do Najśw. Imienia Jezus.	7. Różaniec do Najśw. Imienia Jezus.

¹⁴ Strielčiukas, *Pilių kalnas*, „Viltis” (Šiauliai) 1914, nr 8.

¹⁵ D. Striogaitė, *Po aukštu dangum*, [w:] *Kryžių kalnas...*, s. 1.

¹⁶ Strielčiukas, *Pilių kalnas...*

¹⁷ B. Kviklys, *Lietuvos bažnyčios...*, s. 260, 263.

¹⁸ 1995–2000 metų vasaros lauko ekspedicijos medžiaga...

Tak więc na Górze Krzyży odprawia się 3 nabożeństwa, podczas których odmawia się 4 modlitwy i śpiewa 7 pieśni; tym ostatnim towarzyszy czasem muzyka wykonywana na tradycyjnych i ludowych instrumentach muzycznych.

GENEZA PRAKTYK MODLITEWNYCH UPRAWIANYCH NA GÓRZE KRZYŻY

W Jerozolimie, na drodze męki Pańskiej, zwyczaj odmawiania modlitw za zmarłych wprowadzili franciszkanie. Ta praktyka została przeniesiona do Europy. Na Litwę przysłała z Polski za pośrednictwem różnych bractw działających przy klasztorach i kościołach. Jednym z takich bractw było wileńskie bractwo św. Anny, którym opiekowali się bernardyni. Członkowie bractwa byli zobowiązani do uczestniczenia w mszy św. wotywniej odprawianej ku czci św. Anny w każdy wtorek w kościele Bernardynów. Winni też odbywać pobożne rozmyślenia nad męką Pana Jezusa, wspierać ubogich, uczestniczyć w pogrzebach współbraci oraz brać udział w nabożeństwach za zmarłych członków bractwa¹⁹

W roku 1726 papież Benedykt XIII udzielił odpustu wszystkim wierzącym odprawiającym drogę krzyżową, a zwłaszcza tym, którzy modlą się za dusze zmarłych²⁰. Jak wiadomo, w Europie zachodniej, jak i w Polsce, praktykę odprawiania drogi krzyżowej zaprowadzili franciszkanie. W pobożności ludowej zaczęto ją później łączyć z modlitwami za zmarłych. Ta praktyka pobożnościowa była uprawiana również na Górze Krzyży.

Zwyczaj odprawiania drogi krzyżowej sięga niemal początków chrześcijaństwa w Jerozolimie. Od czasów Konstantyna Wielkiego szczególnie czczona jest droga, którą przechodził Chrystus w dzień swej męki. Stała się ona miejscem gromadzącym wielu pielgrzymów. Od roku 1219 z woli samego św. Franciszka opiekę nad tym miejscem roztoczyli franciszkanie²¹. W sto lat później (1312) papież Klemens V oddał pod opiekę franciszkanów świątynię i inne miejsca święte w Palestynie²². W Europie przydrożne stacje drogi krzyżowej zaczęły powstawać w XVI wieku, gdy zmniejszyła się liczba pątników pielgrzymujących do Ziemi Świętej. Cykl 14 stacji drogi krzyżowej ustanowili hiszpańscy franciszkanie²³. W roku 1686 papież Innocenty XI przyznał zakonowi franciszkanów prawo do

¹⁹ J. Vaišnora, *Marijos garbinimas Lietuvoje*, Roma 1958, s. 194–198.

²⁰ B. Ramanauskas, *„Aš savo dalį atlikau”*, Brooklyn 1983, s. 110.

²¹ Tamże, s. 261.

²² B. Ramanauskas, *Kryžiaus keliai ir jų istorija*, [w:] *Šv. Franciškaus varpelis*, Brooklyn 1953, s. 108.

²³ *Droga krzyżowa. Dzieje nabożeństwa i antologia współczesnych tekstów*, opr. ks. J. Kopeć CP, Poznań 1987, s. 38.

wprowadzenia stacji we wszystkich swoich kościołach. Z górą pół wieku później (1741) papież Benedykt XIV zachęcał do urządzenia takich stacji we wszystkich kościołach i klasztorach. Pierwszy uczynił to św. Leonard, którego staraniem wybudowano stacje drogi krzyżowej w rzymskim kościele klasztoru św. Bonawentury. Dnia 27 grudnia 1750 roku, za zgodą Benedykta XIV i staraniem św. Leonarda, pośrodku areny Koloseum ustawiono ogromny drewniany krzyż, wokół którego urządzono 14 stacji drogi krzyżowej. Za ten czyn został św. Leonardowi przyznany tytuł apostoła 14 stacji drogi krzyżowej²⁴. Jej popularność wiąże się także z odpustami, jakimi papież obdarowali franciszkanów jako stróżów i propagatorów tego nabożeństwa. Franciszkanie, mający zgodę Stolicy Apostolskiej na zakładanie stacji drogi krzyżowej nie tylko w kościołach, zaczęli wznosić stosowne kapliczki przy ścianach klasztornych, na cmentarzach, terenach przykościelnych i w innych stosownych do tego miejscach. W roku 1736 taką drogę krzyżową urządzili franciszkanie w Krakowie, a na Litwie – w 1759 w Berżerze (lit. Beržoras) oraz w 1775 w Cytowianach (lit. Tytuvėnai). W roku 1888 mieli założyć franciszkanie drogę krzyżową na Górze Krzyży, ale nie znaleziono potwierdzenia tego w źródłach.

Zwyczaj procesyjnego śpiewania pieśni datuje się od wczesnego średniowiecza, kiedy na podstawie chorału gregoriańskiego kształtuje się ludowa muzyka obrzędowa (liturgiczna), najczęściej odnosząca się do kultu męki Pańskiej oraz związana z chrześcijańskim obrzędem grzebania zmarłych. To śpiewanie w ruchu, kiedy wierni przemieszczają się od jednej stacji do następnej lub z jednego miejsca w inne, nie jest jedynie czynnością fizyczną, ale aktem modlitewnym, przypominającym drogę krzyżową Chrystusa oraz to, że jesteśmy pielgrzymującym ludem Bożym²⁵. Po raz pierwszy wspomniano o tym w roku 1025; nie umiejący czytać prosty lud przez sztukę (muzykę) uczestniczył w owocach tej modlitwy²⁶. Polscy historycy utrzymują, że śpiewanie podczas drogi krzyżowej i jednocześnie rozmyślanie męki Pańskiej jest zwyczajem czysto polskim, ponieważ nie występuje on w innych krajach. Teksty modlitw odmawianych w procesji „ubrano” w melodie, by było więcej śpiewu niż ciszy²⁷. Śpiewnik franciszkanów z Kalwarii Zebrzydowskiej zawiera model śpiewu w ruchu, stosowany podczas przechodzenia od jednej stacji-kaplicy do drugiej: melodię i słowa śpiewa znajdujący tekst przewodnik, inni zaś powtarzają²⁸. Podobnie odprawiano drogę krzyżową na Górze Krzyży.

²⁴ B. R a m a n a u s k a s, „Aš savo dalį atlikau”..., s. 262–263.

²⁵ J. L e b o n, *Kaip suprasti liturgiją*, Lietuvos Katechetikos centras 1998, s. 86.

²⁶ J. L e G o f f, *Kultura średniowiecznej Europy*, Warszawa 1970, s. 345.

²⁷ R. R a k, *Śpiewy w czasie drogi krzyżowej*, [w:] *Droga krzyżowa*, opr. J. K o p e ć, Poznań 1987, s. 439.

²⁸ A. C h a d a m, *Śpiewnik kalwaryjski*, Kalwaria Zebrzydowska 1984, s. 34.

Natomiast zwyczaj grania na instrumentach muzycznych podczas różnych procesji ma swoją prehistorię. Już w roku 1525 podczas procesji Bożego Ciała, organizowanej w Wilnie zwyczajowo od katedry do kościoła Bernardynów, słysząc było dźwięki muzyki granej przez uczestniczących w procesji muzykantów²⁹. Źródła donoszą, że podczas procesji używano jedynie „sakralnych” instrumentów muzycznych, czyli instrumentów dętych i perkusyjnych, ponieważ strunowe „nie nadawały się” do liturgii.

Używanie tego typu instrumentów nie było zjawiskiem przypadkowym – to cecha tego okresu. Wielce prawdopodobne, że w procesjach używano instrumentów muzycznych dętych blaszanych i perkusyjnych, ponieważ szlachta litewska, litewscy możnowładcy i duchowni za przykładem wyższych warstw społecznych w Polsce i duchowieństwa polskiego zaczęli zakładać przy kościołach kapele³⁰. W kulturze Kościoła katolickiego w Polsce kapele instrumentalne znane są już od XVII wieku.

Zwyczaj liturgiczny, polegający na wtórowaniu śpiewom na instrumentach ludowych, w biskupstwie żmudzkiem stopniowo został zintegrowany z katolicką kulturą liturgiczną. Jezuicka kronika (*Litterae annuae Societatis Iesu*) z roku 1618 zawiera informację, że „ochrzczeni Żmudzini, którzy stali się katolikami, przejęli ludowe instrumenty muzyczne”³¹.

Podczas obrzędów religijnych także Polacy używali ludowych instrumentów muzycznych³². Wiadomo, że podczas adwentu w długie trembity dęli Mazurzy. W okolicach Narwi młodzież mazurska przychodziła do kościoła na roraty i trąbiła w czasie nabożeństwa. Po raz ostatni miało to miejsce jeszcze w 1946 roku³³. Kaszubi na północy Polski dęli w dwie drewniane trąby: dłuższą i krótszą. Mieszkańcy zaś Podhala, na południu Polski, dmuchali w trombity i grali na kobzie podczas Bożego Narodzenia³⁴.

Praktyka grania na różnych instrumentach muzycznych podczas odprawianych nabożeństw stosowana była również na Górze Krzyży.

Jedną z ludowych praktyk modlitewnych w czasie pogrzebu było odmawianie różańca do Najświętszego Imienia Jezus, które w szczególności

²⁹ V. Gidžiūnas, *Pranciškonų observantų-bernardinų gyvenimas ir veikla Lietuvoje XV ir XVI amž.* [w:] *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*, t. 9, Roma 1982, s. 84.

³⁰ J. Trilupaitytė, *Jėzuitų muzikinė veikla Lietuvoje*, Vilnius 1995, s. 113–126.

³¹ B. Bagužas, *Alsėdžių parapijos 500 metų istoriniai bruožai*, Telšių kunigų seminarija 1976, s. 23.

³² И. Д. Назина, *Белорусские народные музыкальные инструменты. Самозвучающие, ударные, духовые*, Минск 1979, s. 130.

³³ S. Dworakowski, *Kultura społeczna ludu wiejskiego na Mazowszu nad Narwią. Część I: Zwyczaje doroczne i gospodarskie*, Białystok 1964, s. 29–30.

³⁴ S. Ołędski, *Polskie instrumenty ludowe*, Kraków 1978, s. 16.

sposób jest wzywane w godzinie śmierci człowieka lub zaraz po jego śmierci.

Różaniec ten jest modlitwą osobistą, przeznaczoną dla ludu, nie zalicza się do modlitw liturgicznych i nie jest oficjalną modlitwą Kościoła. Kult imienia Jezus został rozpropagowany przez św. Franciszka, św. Bernardyna z Sieny, św. Jana Kapistrana oraz św. Szymona z Lipnicy³⁵ Tak więc nie ma wątpliwości co do tego, że różaniec do Najświętszego Imienia Jezus jest dziedzictwem kulturowym bernardynów. Wobec tego jako praktyka modlitewna, uprawiana na Górze Krzyży, także pozostaje dziedzictwem kultury franciszkańskiej, która wraz z franciszkańskimi misjonarzami została na Litwę sprowadzona z Polski.

Tabela 2. Pochodzenie praktyk modlitewnych uprawianych na Górze Krzyży

Nr p.	PRAKTYKA MODLITEWNA	KRAJ POCHODZENIA
1.	<i>Droga Krzyżowa</i>	Polska
2.	Modlitwa za zmarłych	Polska
3.	<i>Różaniec do Najśw. Imienia Jezus</i>	Polska

GENEZA MODLITW I PIEŚNI Z OBRZĘDÓW RELIGIJNYCH NA GÓRZE KRZYŻY

Najbardziej popularną pieśnią śpiewaną podczas odprawiania drogi krzyżowej jest pieśń: *Rozmyślajmy dziś, wierni chrześcijanie*. Jej melodia, ułożona w roku 1838 przez ks. Michała Marcina Mioduszewskiego, przetrwała w niezmienionej formie do dziś w praktyce religijnej na Górze Krzyży³⁶.

Z kolei za autora pieśni *Któryś za nas cierpiął rany* uważa się bernardyna Władysława z Gielniowa³⁷. Słowa tej pieśni zostały przetłumaczone z języka polskiego na litewski w XVII wieku i na Litwie była śpiewana w kościołach bernardyńskich³⁸. Pod względem melodii wersja polska i litewska są identyczne.

Pieśń *Jezu Chryste, Panie miły* jest jedną z najstarszych pieśni wielkopostnych. Słowa tej pieśni ułożył polski franciszkanin Abraham Roźniatowski w roku 1610³⁹. Melodia zaś na Litwę również została przeniesiona z Polski⁴⁰.

³⁵ K. Kantak, *Bernardyni Polscy*, Lwów 1933, s. 138.

³⁶ A. Motuzas, *Žemaičių Kalvarijos Kalnų giesmių kilmė*, „Tiltai” (Klaipėdos universitetas) 2:1997, s. 50.

³⁷ J. Vaišnora, *Marijos garbinimas...*, s. 173.

³⁸ A. Motuzas, *Žemaičių Kalvarijos...*, s. 49.

³⁹ J. Siedlecki, *Śpiewnik kościelny*, Kraków 1987, s. 113.

⁴⁰ A. Motuzas, *Žemaičių Kalvarijos...*, s. 49.

O pieśni *Krzyżu święty, nade wszystko* napisał ks. Siedlecki, że pierwsze cztery zwrotki tej pieśni powstały w XI wieku, cały zaś tekst w wieku XVI. Melodia tej pieśni po raz pierwszy została umieszczona w *Śpiewniku kościelnym* (Kraków 1838) przez ks. Michała Mioduszewskiego. Pieśń ta jest przeznaczona do śpiewania podczas Wielkiego Postu⁴¹. Litwini śpiewają tę pieśń na melodię zbliżoną do wersji polskiej.

W XVI wieku papież Grzegorz XIII (1572–1585) wprowadził we wszystkich kościołach katolickich zwyczaj bicia w dzwony o świcie, w dzień i wieczorem „na *Anioł Pański*”⁴². Na Litwie, staraniem franciszkanów i dominikanów, wprowadzono zwyczaj bicia w dzwony dziewięć razy (3×3) po wieczornej modlitwie *Anioł Pański*, co czasowo równało się odmówieniu *Zdrowaś Maryja* za zmarłych i poległych na wojnach. W późniejszym okresie, gdy dzwony wzywały do modlitwy za zmarłych, każdy modlił się w ogóle za wszystkich zmarłych, dodając do modlitwy *Anioł Pański* słowa: *Panie, zmiłuj się nad zmarłymi!* Gdy zaś władze carskie zakazały bicia w dzwony, zastąpiła je modlitwa (pieśń) *Anioł Pański* i *Panie, zmiłuj się nad zmarłymi!* Od początku XX wieku po żałobnym nabożeństwie, kiedy modlono się za zmarłych w kościele i na cmentarzu, zaczęto praktykować śpiewanie modlitwy *Anioł Pański* i *Panie, zmiłuj się nad zmarłymi!* Ten wyraz pobożności szybko został przejęty przez lud. Odgłosy tych pieśni stały się niby dźwiękami dzwonu towarzyszącego zmarłym w pielgrzymce do wieczności. Polska i litewska melodia tych pieśni nie jest tożsama, co świadczy o folkloryzowaniu przez miejscową kulturę hymnu gregoriańskiego.

Innego rodzaju modlitwą był różaniec do Najświętszego Imienia Jezus. W roku 1622 dominikanie krakowscy jako pierwsi w Polsce wprowadzili w swoim kościele zwyczaj chóralnego śpiewania lub odmawiania różańca. W tym czasie w Polsce istniały różne formy modlitwy różańcowej⁴³. Jedną z nich był franciszkański różaniec do Najświętszego Imienia Jezus. Pierwszy litewski tekst różańca do Najświętszego Imienia Jezus ułożył na podstawie wersji polskiej i opublikował w Wilnie w roku 1681 ks. Jerzy Kossakowski OP⁴⁴.

⁴¹ J. Siedlecki, *Śpiewnik kościelny...*, s. 122.

⁴² M. Wolonczewskis, *Žemajtiu Wiskupiste*, t. 1, Wilniuj 1848, s. 37.

⁴³ Lithuanides [Litwinkiewicz Waleryan], *Modus publice per choros recitandi Rosarium B.V. Mariae introductus primo Romae ad Minervam deinde in Polonia ad aedes Ord. FF. Praed., S. Stanislao dicatas*, Cracoviae 1628.

⁴⁴ J. Vaišnora, *Marijos garbinimas...*, s. 164.

Tabela 3. Pochodzenie modlitw i pieśni występujących
w praktykach religijnych na Górze Krzyży

Nr p.	MODLITWY I PIEŚNI	KRAJ POCHODZENIA TEKSTU	KRAJ POCHODZENIA MELODII
1–3.	Podczas drogi krzyżowej: <i>Rozmyślajmy dziś wierni chrześcijanie, Któryś za nas cierpiał rany, Jezu Chryste, Panie miły.</i>	Polska	Polska
4.	<i>Krzyżu święty, nade wszystko.</i>	Włochy / Polska	Polska
5.	<i>Anioł Pański z inwokacją: Panie, zmiłuj się nad zmarłymi!</i>	Włochy / Polska	(Liturgia kościelna)
6.	<i>Różaniec do Najświętszego Imienia Jezus.</i>	Polska	Polska

Z powyższego zestawienia wynika, że w praktykach modlitewnych na Górze Krzyży znaczna część modlitw i pieśni jest dziedzictwem kultury religijnej polskiej. Jedynie *Anioł Pański* i *Panie, zmiłuj się nad zmarłymi!* zostały na swój sposób zmienione i dlatego są odległe od oryginału.

* * *

Na podstawie przedstawionego materiału historycznego można dokonać pewnych uogólnień:

1. W aspekcie historycznym i geopolitycznym Góra Krzyży jest grobem jej obrońców, świętym miejscem pielgrzymowania, symbolem jedności religijnej Polski i Litwy.
2. Stosowane na Górze Krzyży praktyki modlitewne stanowią polskie dziedzictwo franciszkańskiej kultury religijnej.
3. To dziedzictwo jest także świadectwem porażki śmierci i cierpienia w walkach narodu polskiego i litewskiego o wolność religijną i narodową oraz znakiem i obietnicą zwycięstwa dobra nad złem. Wymowny w tym kontekście jest fakt, że od roku 2000 działa wybudowany nieopodal Góry Krzyży klasztor franciszkański, przypominający dzieje tego miejsca cierpienia i jego aspekt religijny.

**THE HILL OF CROSSES:
THE SIGNS OF POLES AND LITHUANIANS FIGHT
FOR FREEDOM OF FAITH AND NATIONALITY**

S u m m a r y

There are such countries in the world where Catholicism has struck deeper roots than in Lithuania. Nevertheless you will never meet such piety of folk and such expressions of spirituality that exist in the Cross Hill. A lot of people respect the Hill of Crosses not only as a religious object, but also as the symbol of nation's spirit, nationality and freedom. Historical, religious and geopolitical events influenced birth of this notation..

The aim of the research was to reveal the origin of the Hill of Crosses cult. According to the resources of folklore and history, historical origin of this object has been revealed. It testifies that the history of the Hill of Crosses began after the 1831 and 1863 Poles and Lithuanians revolt against Russian czar power.

Conclusions ground the hypothesis raised at the beginning of the work that the cult of the Hill of Crosses is the heritage of Polish Franciscan culture in Lithuania. It is not only the witness of how Poles and Lithuanians suffered and lost the fight for religious and national freedom, but at the same time it is the sign and promise of the Good's victory against the bad. It is natural that in year 2000 near it Franciscans abbey was built and it further spreads Franciscan culture.